

„Te Deum laudamus...”: Teológia, liturgia és vallási élet Erdélyben a 18. század végéig

Előszó

Hosszú ideje váratott magára egy olyan konferencia, mely tágabb értelemben foglalkozik az erdélyi egyházak, és főképp az erdélyi unitárius egyház teológiai és liturgiai szokásainak, tradícióinak, szabályainak kérdésével. Végül a Magyar Unitárius Egyház, az Országos Széchényi Könyvtár és az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport tagjai által 2016-ban szervezett „Te Deum laudamus”: *Teológia, liturgia és vallási élet Erdélyben a 18. század végéig* című konferencián ez minden várakozást felülmúlva valósult meg. A konferencia célja az volt, hogy a különböző tudományterületek előadóinak segítségével betekintést nyerjünk az unitárius egyház és a reformáció különböző irányzatainak teológiai nézeteibe, és e nézeteknek az egyházi szertartásokban megnyilvánuló következményeibe, a mindennapi vallásos életbe, illetve a doktrinális változások és a hagyományok viszonyába.

Bár az utóbbi néhány évben örömdetesesen megszaporoedtak a 16–18. századi erdélyi unitárius egyház dogmatikai rendszerének kialakulására és tágabb értelemben egyházi működésére vonatkozó kutatások, a teológia és liturgia összefüggéseinek története viszonylag feltáratlan, csak részleteiben ismert a kutatók előtt. Ennek egyik oka a nyomtatott és kéziratos források hiánya, feltáratlansága és feldolgozatlansága. A másik ok a kutatási tendenciákban rejlik. Az unitárius egyháztörténeti kutatások új korszaka kezdődött az 1970-es években, ám igazi lendületet az 1990-es években kapott az alapvető források hozzáférhetővé válásával és kiadásával. Az ezredforduló után a lassan feldolgozásra és kiadásra kerülő egyháztörténeti munkák, a hitvitázó irodalom, az énekes- és imádságoskönyvek, a prédikációs kötetek, a biblia- és zsoltaórfordítások, a levéltári anyagok és a levelezések vizsgálata új megvilágításba helyezték a korszakot, és arra késztetik a kutatókat, hogy részleteiben is leírják, átgondolják a protestáns felekezetek megszilárdulásának történetét, és az unitárius egyház teológiai tanításainak és liturgiájának eddig sejtett, tudott, feltételezett részleteit.

Kötetünkben tizenhat tanulmány szerepel, melyek a maguk sokszínűségében és különböző választott perspektívájukon keresztül vezetik végig az olvasót az unitárius liturgia és teológia 16., 17. és 18. századi történetén.

Liturgiátörténettel és egyházi énekekkel, antifonákkal foglalkozik öt tanulmány. Kurta József Tibor átfogó tanulmányában a graduálok és graduál jellegű

énekeskönyvek másodlagos forrásokban fennmaradt nyomait követi végig, megmutatva az átmenetet az óprotestáns liturgiától és graduáloktól a strofikus gyülekezeti énekekig és népénekeskönyvekig. H. Hubert Gabriella a tőle megszületett alapossággal a korban egyfelől a hagyományba illeszkedő, másfelől markánsan egyedi jeleket mutató unitárius éneklés hagyományába vezeti be az olvasót, míg Papp Anette egy, a kolozsvári unitárius gyűjteményben található 1622-ből származó német nyelvű kódex antifónaanyagát mutatja be. Farmati Anna a kolozsvári Szent Mihály-templomhoz tartozó Szentháromság Társulat szertartásainak rendjébe enged bepillantást, Benkő Tímea a bűnbánati és könyörgő napokat mint a litánia és a Te Deum lehetséges alkalmainak nyomait vizsgálja az erdélyi forrásokban. A fentebbi szerzők mellett szorosan összefüggő tanulmányaikban szegedi és pécsi kutatók járják körül az unitárius énekhagyomány kérdéskörét egy szűkebb keresztmetszetben, Pap Balázs az 1602. évi énekeskönyvvel, Hevesi Andrea az unitárius énekhagyományban található Balassi-versekkel, míg Etlinger Mihály Bogáti Fazakas Miklóssal és az első fennmaradt unitárius énekeskönyvvel foglalkozik.

Balázs Mihály szélesebb perspektívát nyitva Martin Seidel és Szymon Budny munkáin át vizsgálja a 16. századi kelet-közép-európai nonadorantizmus kérdését, hozzá csatlakozva Keserű Gizella a 17. századi lengyel–magyar vallási kapcsolatokról közöl tanulmányt.

Különleges forrásokkal foglalkozik a következő három tanulmány. Molnár Lehel a püspöki vizitációk rítusait és rendszabályait mutatja be a vizitációs jegyzőkönyveken keresztül, Gesztelyi Hermina Bethlen Kata olthévízi textíliájának felekezeti jelentőségével foglalkozik, míg Kovács Sándor a Dávid Ferenc alakja köré épült unitárius kultusz írásos emlékeit és azok kalandos metamorfózisát, valamint szövegtörténeti útját mutatja be.

Az utolsó blokk leveleken és prédikációkon keresztül fogalmaz meg új kérdéseket az unitárius források vizsgálatával kapcsolatban. Molnár Dávid Johann Ludwig von Wolzogen egy eddig nem ismert, Bethlen Ferencnek írt levelén keresztül elemzi a korabeli teológiai vitákat, Túri Tamás Karádi Pál prédikációiban szereplő apokalipszisleírásokat illeszti be a protestáns prédikációhagyományba, míg Lovas Borbála dolgozata az unitárius bibliafordítások prédikációkban történő vizsgálatának lehetőségét járja körül.

A vizsgált források sokfélesége biztosíthatja a komplexebb kép kialakítását, a nyomtatott és kéziratos imádságos- és énekeskönyvek, a passiók, egyházi vizitációs jegyzőkönyvek, a számadáskönyvek és prédikációgyűjtemények, a korabeli nyomtatott teológiai munkák és az azokban szereplő bejegyzések, levelezések és a hétköznapi vallási élet egyéb emlékei segítik a korszak jobb megértését.

A konferencia szervezői Kovács Sándor, Káldos János és Lovas Borbála voltak, míg a *Keresztény Magvető* ezen különszámát Andorkó Júlia Eszter, Kovács Sándor és Lovas Borbála szerkesztette. Reméljük, hogy a kötetben szereplő tanulmányok párbeszédre inspirálják olvasóikat, és e kutatások az unitárius irodalom-, teológia- és liturgiátörténet kutatásának új, gazdag fejezetét jelentik majd.

Kolozsvár–Budapest, 2017. augusztus 3.

a szerkesztők